

БЕДБА И ЗАМАНИЦА

КАО МОБАРСКА И КУЛУЧАРСКА РАБОТА У СРБА СРЕДЊЕГА ВЕКА.

— ПРИЛОГ ИСТОРИЈИ НАРОДНОГ ЖИВОТА И РАДА. —

У неколико хрисовуља из 14. века прописане су *бѣдѣба* и *заманица* као неке нарочите врсте обавезних работа на манастирским газдинствима. Нема сумње, да су оне постојале и на осталим господарским (владачким и властелинским) газдинствима. У Законику Стефана Душана, истина, *бедба* се никако не помиње, а *заманица* је прописана само на једном месту (у чл. 68). Али не треба губити из вида, да оригинални Душанов Законик још није пронађен. Према томе, ако у очуваним деловима доцнијих преписа одредбе о *бедби* не постоје, то не значи, да их није никако ни било. У неким преписима од краја 17. века и из познијег доба изостављен је и назив *заманица*.¹ А ако би се баш и утврдило, да *бедба* није у оригиналу Законика никако изрично споменута, та појава може значити: или да се је преко *бедбе* прешло као преко једног општег народног радног обичаја, — или да је она као особити начин обавезног работања прећутно укинута. Ну било како му драго, то неспомињање *бедбе* у Душановом Законику ниуколико не умањује интересовање за њено право значење, као што мора бити од интереса упознати право значење и *заманице*, ако се жели да се објасне многе тамне стране средњевековних друштвених и привредних односа у нашем народу.

Треба одмах рећи, да *бедба* и *заманица* нису ни досад остале незапажене. Уколико су старе српске друштвене и привредне установе уопште биле предмет проучавања и расправљања, оба та назива скретала су на себе доста знатну пажњу. Али су оба, најзад, погрешно схваћена и објашњена, иако се је у почетку било много ближе правом стању.

1. ДОСАДАШЊЕ ТУМАЧЕЊЕ БЕДБЕ.

Бедбу је покушао да објасни најпре Ђура Даничић у свом *Рјечнику из књижевних сѣarina срѣских* (I књига, објављена 1863). Уз реч *бѣдѣба* Даничић је тамо ставио да значи *opera serva*. Према томе, он је онда сматрао да је *бедба* нека ропска односно *подложничка работа*. У даље објашњавање Даничић се том приликом није упуштао. Али се је утолико опширније позабавио тим питањем доцније, у *Rječniku hrv. ili spr. jezika*, који издаје Југослав. Академија у Загребу и чији је I део (објављен 1880—1882) обрадио сѣм Ђ. Даничић.

То ново објашњење дао је Даничић под рјечју *bjedba*. По њему та реч не значи више само *opera serva*, већ *opera serva precaria*, тј. *измољена* (испрошена) *подложничка работа*.² *Bjedba* је, дакле, како Даничић затим ближе објашњава:

¹ Види: *Законик Стефана Душана* у издању Ст. Новаковића (од 1898), стр. 56.

² Придев *precarius* може значити још и несталан, пролазан. Али да Ђ. Даничић није мислио на то значење, показује даље његово излагање.

„дужност по којој су њега људи манастирски радили манастиру пољске послове осим дана бројем одређених у које су му их радили, или осим мјере којом су му земљу обрађивали. Била је — вели даље — и она измјерена временом или земљом или самијем послом који се њом могао радити, као да је била налик на мобу, која може бићи да је осштак од ње.“

Шта више, сада се Даничић није задржао ни само на томе, већ се упустио и у нагађање о постанку речи *bjedba*. По његовом мишљењу, та реч „постањем ће бити од *биједићи*, у значењу наговарати, по тому као *наговор*. Да би било од сред. њемач. *bēte* (erbetene oder gebotene Abgabe), нов. њемач. *bede*, тешко је мислити за то што није прилике да би из Њемачке било донесено оно што ријеч значи.“

Ово друго објашњење Даничићево, међутим, остало је усамљено, као што је усамљено и његово мишљење о постанку *бедбе*. Фр. Миклошић ту реч (*бѣдѣба*) уопште није ни уносио у свој *Lexicon palaeoslovenico-graeco-latinum* (објављен 1862—1865), а у *Etymologisches Wörterbuch der slavischen Sprachen* (1886) уврстио је реч *bědъba* узгред под корен *bide* — и то једино са значењем работе (Frohne). — Тако исто узгред је споменуо *бедбу* доцније (1908) и Влад. Мажуранић у *Prinosima* за hrv. pravno-povjestni rječnik под речју *bede* или *beda* у значењу „војшћине“ тј. откупа од војне дужности. Сама реч *bědъba*, пак, по његовом мњењу „постала је без утјецаја њемачкога“ и „у српском праву значи тлака, работа кметска, opera serva.“

Послѣ Ћ. Даничића најопширније се је позабавио питањем о *бедби* Стојан Новаковић, у расправи *Село* (објављеној 1891). Али се ни он није сложио са Даничићем. Није пак ни једном речју споменуо ново објашњење Даничићево, те изгледа да му се је оно на неки начин отело пажње. Место тога, Ст. Новаковић је изложио, како одредбе хрисовуља, које је узео у разматрање, „показују јасно шта је била *бедба*“ (стр. 219). Тако је нашао „да је *бедба* работа, на коју је свак без разлике излазио, и на коју се ишло *заманицом*“ (стр. 221).

Кад се ови закључци Ст. Новаковића упореде са објашњењем Ћ. Даничића, не би се могло рећи да се тичу исте речи. Још мање *бедба* може бити сваком „јасна“, како ју је Новаковић представио. Та нејасноћа долази нарочито отуд, што се је Новаковић — свакако ради што бољег објашњења *бедбе* — послужио изразом *заманица*, за који је он мислио да је, по његовом тумачењу, потпуно јасан, али који је у ствари исто тако нејасан, или бар код њега рђаво протумачен, као и израз *бедба*. Зато се објашњење Новаковићево о *бедби* може оцјенити, да ли је боље од Даничићевог или не, тек кад се испита и утврди шта управо значи *заманица*.

Сем изложених објашњења вредно је спомена, да се је на *бедбу* осврнуо и Константин Јиречек у свом делу *Staat und Gesellschaft im mittelalterl. Serbien* (у књизи II, објављеној 1912). Али је то учинио само узгред и без расправљања о њеном значењу. При том на једном ју је месту (стр. 37) представио као „работе (Frondienste) расподељене по кућама или огњиштима“, а на другом месту (стр. 38) навео ју је само као работу (Fronarbeit)¹.

Најзад, *бедбе* се је дотакао и Рад. М. Грујић у својој расправи „Властелинство Св. Ћорђа код Скопља“, схвативши је само као „бесплатну“ работу.² И то показује, да појмови о њој још нису ни приближно довољно пречишћени.

¹ Прво место гласи од речи до речи: Das Ausmass der nach den Häusern oder Feuerstellen repartierten Frondienste, der *bjedba* ist für den Osten Serbiens gut bekannt. — Међутим у *Историју Срба* К. Јиречека, коју је превео и допунио Ј. Радоњић, у књизи III (објављеној 1923) на стр. 196 то место је преведено овако: „На истоку Србије добро је позната *бједба*, количина работа, расподељена по кућама или огњиштима“. Очигледно је, да је превод погрешан. Због тога је и смисао *бедбе* у преводу представљен сасвим друкчије него што је К. Јиречек мислио. Та погрешка спроведена је и кроз регистар, у коме (књига IV означ. дела, стр. 222) уз назив *бједба*, ваљда као објашњење, стоји *количина рабоша*, што никако не одговара схватању К. Јиречека, а још мање правом стању.

² Гласник Скопског Научног Друштва, књ. I (1925), стр. 70.

2. ДОСАДАШЊЕ ТУМАЧЕЊЕ ЗАМАНИЦЕ.

Заманица је била такође предмет објашњавања у неколико махова.

Најпре је Ћ. Даничић у свом *Рјечнику из књижевних сјшарина* уз реч *заманица* ставио да значи *gratis*, а уз *заманичнь* *gratuitus*. Даничић је, дакле, сматрао да је *заманица* нешто без плате, без награде, бадава, узалудно.

Исто такво тумачење унео је и Фр. Миклошић у свој *Lexicon palaeoslovenico-graeco-latinum*.

Стојан Новаковић, међутим, одступио је и по том питању. У расправи *Село* (стр. 216—7) изрично је изјавио, да му се „Даничићево тумачење не чини подесно према смислу законских наредба, које су прописивале дужности јер — вели — дужности као такве не могу се довести у склад с таквим тумачењем.“ Да то докаже, Новаковић наводи, како Вук Караџић у свом Срп. Рјечнику тумачи реч *заманица* као помоћ коју лађари понегде узимљу к обичним коњма или људма који лађе вуку. Зато мисли, да је „тако значење и у старини било“, па изводи, на основу неколико одредаба из хрисовуља, као „јасно, да *заманица* значи, *свак без разлике*.“ Какве логике има између тумачења Вукове *заманице* и овог закључка Новаковићевог, биће речи доцније. Овде је главно само изложити, на који је начин он дошао до тога закључка.

То своје схватање Новаковић је покушао да образложи и у тумачењу једне одредбе Душановог Законаика. При објашњењу чл. 68, наиме, напомиње, како је *заманицом* косити (или што друго *заманицом* радити) начин работе, који се по купљењу радника разликовао. Работе — вели — при којима није било хитње, радили су радници који су се купили од куће; свака кућа је дужна била дати радника, и они су посао обављали. Работе пак при којима је била хитња радили су се *заманицом* тј. мобом, гомилом, где је на посао излазио и дужан био изаћи свако ко може носити косу, мотику или срп, па радити док се посао не сврши.“ То, другим речима, значи: да је *заманица* исто што и моба, а моба исто што и „гомила“, у коју је био дужан да иде сваки!

Тако је у суштини схватио *заманицу* и К. Јиречек у свом делу *Staat und Gesellschaft im mittelalterl. Serbien* (књ. II, стр. 38). Јер по њему *заманица* је „општи сазив свих подложника“, који се предузима ради кошења као једног хитног посла.¹

На реч *заманица* обратио је пажњу и Влад. Мажуранић у својим *Prinosima za hrv. pravno-povjestni rječnik* (sv. X, објављена 1922). Напоменуо је најпре, да не зна „је ли именица једнакога поријетла од помисли на помоћ без наплате, у значењу по Вуковом рјечнику.“ Затим је указао и на реч *zamahnica* (као *adv.*), коју је Л. Зоре забележио са значењем *узаманце*, *узастопце*. Уз то спомиње и *adv. заманице* као синоним за *узалуд*, у свези са *заман*. — Према томе, изгледа, да се је Влад. Мажуранић вратио на мишљење Ћ. Даничића и Фр. Миклошића, само без довољне одлучности и јасноће.

Као што се види, дакле, значење речи *заманица* не само што није изложено како ваља јасно, већ се може сматрати и спорним.

3. О САДАШЊЕМ ОБИЧАЈУ БЕДВЕ КАО МОБЕ.

Неизвесност о значењу старе *бедбе* и тешкоћа да се она како ваља објасни долазиле су отуд, што ником од истакнутих писаца није било познато, да та

¹ У немачком оригиналу то место гласи: *Allgemeines Aufgebot aller Gutsbewohner (zamahnica) erfolgt zur Heumahd als einer eiligen Arbeit*. Ј. Радоњић, међутим, (*Историја Срба III*, 196) превео је то овако: „За кошење сена које је требало брзо свршити, узимале су се у посао укупно снаге на имањима (заманица)“. Као што се види, и на овом месту превод је нетачан. А да је таквим преводом изопачен смисао речи Јиречекових, види се и по регистру (о. м. IV, 246), у коме је уз реч *заманица* означено, да је то „радна снага за кошење сена“. У ствари К. Јиречек је навео кошење сена само као пример рада *заманицом*, јер му извесно није било непознато, да је *заманица* прописивана и за друге послове.

реч и данас постоји у неким крајевима нашега народа. Истина, не чује се више у старом, средњовековном облику као *бедба* односно *бједба*. Сада се каже само *бедва* у вези са још многим називима, изведеним из ње. Али да је *бедва* постала од *бедбе* и заменила је у свему, о томе, мислим, не може бити сумње.

Први пут је реч *бедва* нашла помена у једној краткој белешци под рубриком „Правни обичаји у Срба“, које је забележио и објавио Т. Р. Ћ(орђевић) у свом часопису *Караџић* за 1899. год. (стр. 92). Само је објашњење те речи дато онда на основу нетачних и непотпуних обавештења. Речено је: како је у селу Осмакову (срез нишавски окр. пиротски) *бедва* „рад под надницу“, а да *набедиџи* значи најмити (надничаре): набедил сам дваесе ргати.“ Додано је још, да је у оближњем селу Блата-берировцу *бедва* „то исто, али кад је мали празник па неће нико своје да ради.“ Најзад је још том приликом узгред указано и на оне стране списка *Село*, где је Ст. Новаковић говорио о *бедби*. Али сем тог узгредног спомена нису извођени никакви закључци. Иначе, да је то покушано, по свој прилици не би се могло доћи до правилних закључака, пошто ни само тумачење пиротске *бедве* није било тачно. Тачна је онда била једино напомена, да је у селу Блата-берировцу *бедва* вршена „кад је мали празник па неће нико своје да ради.“ Та чињеница довољна је да покаже, да *бедва* није обичан рад под надницу, јер наш сеоски свет, кад мисли да треба неки дан празновати, не само не ради своје, већ неће ни у најам да иде. Изузетак у том погледу — рад празником — чини се по правилу само кад се иде на *мобу*. Према томе, дакле, у Блата-берировцу *бедва* мора да је исто што и *моба*. А то стварно и јесте, како ће се из даљег излагања видети. Али онда то није запажено.

Други спомен *бедве* налази се у спису Александра Белића: *Дијалекти Источне и Јужне Србије* (1905. год.). Тамо је (стр. 348) та реч (акцентована као *бѣдва*) наведена из Ниша и села Бујковца (среза пчињског окр. врањског) с кратким објашњењем да значи „комишање кукуруза“. Али ни то објашњење није било тачно, или бар не потпуно. Јер, пре свега, комишање кукуруза може вршити кућна чељад сама или уз припомоћ надничара или мобе; ако ли се је мислило на *бедву* као *мобу* за комишање, онда јој је значење сувише скучено, јер *бедва* може радити и ради још многе друге послове.

Тек при трећем спомену дато је за *бедву* тачно и потпуно објашњење. То је учињено приликом тумачења речи једне свадбене песме из села Хума (среза и окр. нишког) у ондашњем нишком листу *Кића*, бр. 16 од 1907. Почетак те песме гласи:

Полегла је белија пшеница
Од крај море до краљеви двори;
А краљ је се чудом учудио:
Да како ће белију да пожње?

Па позове на голему *бедву*
Двеста српа, пет стотин врзача,
А дванајест(?) и два водоноше,
Па отоше белију да пожњу.....

М. Ћ. Јовановић, учитељ, који је ту песму записао, означио је у намени да је *бедва* = *моба*. То је најкраће, али и најпотпуније објашњење за сваког оног, који зна шта је *моба*.

Доцније, 1911. год. у истом листу (*Кића*, бр. 30) објављена је из збирке З. Л. Јовановића, учитеља, и једна народна песма из среза пчињског (окр. врањског), у којој се такође спомиње *бедва*. У почетном делу те песме пева се ово:

Учи ме, нане, карај ме:
Како да узмем Дел-Јану,
Дел-Јану, мому-девојку?
— „Учим те, синко, карам те:
Купи си сиви волови,
Изори њиве смолнице,

Посеј си беле пшенице,
Набеди беду голему.
Све ће девојке да дођев,
Е га би дошла Дел-Јана,
Дел-Јана мома-девојка!“...

И ту је у намени објашњено, да *набеди беду* значи *позови мобу*. Отступања овде има само у томе, што није употребљена реч *бедва* већ *беда*. Међутим, то ће бити извесно омашке или певача или скупљача, јер се према накондно прибраним подацима, у обичном говору свугде, па и у срезу пчињском каже само *бедва* а не *беда*. Постоји глагол *набедиџи*, али се каже и *набедвиџи*,

као што још није нестало ни његовог основног облика *бедвиши* (у смислу мобити).

Да *бедва* у врањској Пчињи, па према томе и у срезу нишком као и другде где још постоји, представља исти народни радни обичај, какав се у другим крајевима назива *мобом*, као доказ могу послужити народне песме, у којима се опева исти тај мотив с том само разликом, што се место назива *бедва* употребљава назив *моба*.¹ Таква је нпр. песма, која је забележена у ужичком крају и објављена у *Кићи*, бр. 19 од 1906. год. под натписом *Илија се ѡпромеће*. У њој се између осталог каже, у почетку, ово:

Мајко моја, мајчице
Проси мени Смиљану!
— „Како ћу је просити,
Кад Смиљану и не знам?“
Лако ћеш је познати:
Да ја узмем волове,

Да узорем долове,
Да посијем шеницу, —
Па позови на *мобу*;
Зови момке сељане,
И сељанке ђевојке,
Доћи ће ти Смиљана.....

У срезу посавском (окр. београдског), међутим, како је објављено у *Кићи* бр. 32 за 1911. год., тај део песме гласи овако:

Јаој, мајко, умро' ја!
— За ким, сине, умре ти?
За Љиљаном девојком...

Посеј, мајко, пшеницу,
Па позови *мобицу*,
Не би л' дошле девојке
И са њима Љиљана!...

Сами ови подаци довољни су да докажу, да је у означеним крајевима *бедва* исто што је другде *моба*. Али је потребно саопштити овде још неке појединости на основу извештаја људи из оних крајева, у којима је *бедва* још очувана.

Јован И. Поповић, учитељ сада у Врању а раније дуго година у селу Рајају близу Врања,² јавља нпр., да се у врањској Пчињи реч *бедва* говори „од кад се памти“, да се и данас чује, и да означава исти онај обичај, који се иначе зове још и *молба*, али ређе. У суседној Пољаници, међутим, реч *бедва* се никако не каже већ само *молба*. *Бедва* се у Пчињи сазива нарочито за жетву, копање кукуруза, превлачење грађе и за само подизање разних грађевина. Тај обичај постојао је и за време турске владавине (пре ослобођења 1878. год.), па су га и сами Турци одржавали. Важно је још истаћи, да „онај ко зове бедву, храни — гости бедваре добро јелом и пићем, до миле воље... И Турци су бедву хранили“.

У истом смислу гласи и извештај Мил. П. Ранђеловића, председника општинског суда у Кнез-Селу, близу Ниша. Али он напомиње још, да је сада реч *бедва* тамо већ ишчезла толико, „да је млађи нараштај и не разумева.“ То ишчезавање наступило је стога, што се је — како сâм вели — „реч *бедва* претворила у *молбу*.“

Трећи извештај о бедби је од Светомира Љубића, земљорадника из села Стрелца у Лужници (округ пиротски.) По његовом тврђењу реч *бедва* се употребљава како у његовом родном селу „тако и у целом лужничком срезу, а и у многим селима по округу (пиротском).“ Уз то додаје, како је „*бедва* без сумње стара реч, тј. наслеђена из старијих времена, пошто се она већином чује код простијих људи, а нарочито код жена које нису ни мало школоване“. Међутим — вели даље — „код млађих људи често пута и у истом значају реч *бедва* замењује се *молбом*.“³

¹ Такав је случај и у песми *Сћојан и Љиљана*, коју је из врањског округа саопштио М. Ћ. Милићевић у спису *Краљевина Србија* (1884) на стр. 325. Изузимајући само имена и још по коју реч, текст те песме потпуно одговара тексту саопштеном у *Кићи*. Једина битна разлика је међу њима, што код М. Ћ. Милићевића место *набеди бед(в)у* стоји *намоли мобу*. Извесно је, међутим, да је онда та замена извршена с нечије стране намерно. То се може тврдити и по томе, што се у врањском округу место *бедве* никад и нигде не каже *моба* већ само *молба*.

² До извештаја његовог дошао сам захваљујући посредовању г. Д-ра Јов. Хаџи-Васиљевића.

³ Вредно је спомена, да у свом опису народних обичаја у Лужници и Нишави (Етнограф. Зборник Срп. Краљ. Академије, књ. IX, 1910 год.) Владимир М. Николић тврди (на стр. 272, да обичаја мобе тамо нема. Према овим новим подацима лако је увидети, да је он извесно превидео постојање бедве.

Даље појединости о *бедви*, као обичају потпуно једнаком са мобом, за овај мах нису од битнога значаја. Једино што у овој прилици ваља нарочито истаћи и нагласити, то је: да као сваку мобу, тако и *бедву* *праћи* *обавеза дојичинога домаћина да окућене мобаре односно бедваре добро угости за време и на завршетку рада*. Само кад се радом притиче у помоћ невољнима из „севапа“ или милосрђа, онда та обавеза отпада. Али се и онда обично чини све, да радини не остану без икаквог угошћења, па макар хране и пића за то приложили други, често и сами понеки мобари.

4. О СТАРОЈ БЕДБИ КАО МОБИ.

На основу изложених сазнања о још очуваном обичају *бедве* као мобе није сад тешко схватити право значење и старе *бѣдѣ*.

Не постоји ниједан оправдан разлог, из којег би се морало претпоставити, да је садашња *бедва* у току времена променила првобитно значење *бедбе*. Напротив, све, што се досад зна о прастарини многих народних обичаја, упућује на то, да се и у овом случају сматра као несумњиво, да се је уз очувани стари назив морао очувати и стари обичај.

Може се указати на појаву, да се је *бедва* одржала у тако уским границама, да је њено постојање једва запажено после толиког времена. Али је ту реч о називу а не о самом обичају. А назив *бедва*, као што је напоменуто, у последње време губи се чак и тамо, где је после толико векова био још очуван. Ну ипак, ако се назив губи, обичај се и даље одржава. Због тога се може с пуно разлога веровати, да је и назива и обичаја *бедбе* или *бедве* морало бити и у другим областима, али да је тамо нестало назива пре него у нишком, пиротском и врањском крају, а сам обичај очуван је и даље, само под новим називом *молбе* или *мобе*.

Нестајање назива *бедве* у корист назива *мобе* може се врло лако објаснити тиме, што је реч „*бедба*“ одн. „*бедва*“ по корену и постању свом, свакако већ поодавно, постала народу неразумљива, — док реч „*молба*“ одн. „*моба*“ сама собом казује суштину обичаја, који се њоме назива. Колико је пак реч „*бедба*“ самом народу морала постати неразумљивом, као најбољи доказ може послужити напред изложена тешкоћа, коју су и најбољи познаваоци нашега језика имали око утврђивања њенога постанка и око објашњавања њенога значења.

Што се постанка тиче, наведено је већ, како је Ћ. Даничић *бедбу* довео у везу са старом немачком *bēte* или *bede*, ма да је посумњао у могућност преноса њеног из Немачке у наше крајеве. Да ли је та његова претпоставка тачна а сумња оправдана, тешко је одлучити. Та тешкоћа је тим већа, што назив *Bede* код Немаца, према досадашњем истраживању, није никад служио за означавање неког начина рада односно сарађивања, већ је означавала само једну врсту дажбина а доцније и пореза. Утврђено је, наиме, да су покрајински поглавари добијали некад од подручних слободних жупљана, према указаним потребама, добровољне прилоге односно дарове, и то најпре на *молбу* (*bittweise*), а доцније су их и силом тражили и наплаћивали. Тако су у току 12. а најдаље 13. века сви немачки покрајински поглавари успели да заведу порез, који се у ондашњим писаним споменицима назива латински између осталог и *petitio* или *precaria*, а немачки *Bede* или *Bete*, иако онда о добровољном плаћању путем молбе више није било ни речи. То је и најстарији немачки порез, првобитно на имовину уопште или само на земљиште и зграде, али је доцније обухватао и неке друге облике јавних (државних, покрајинских и градских) или приватних (господарских) дажбина.¹ Чак је постојао и назив *Bedbar* у смислу пореског обвезника.²

¹ Све то по подацима из: D. Sanders, Wörterbuch der Deutschen Sprache Bd. I (1876), стр. 103. — G. von Below, Handwörterbuch d. Staatswissenschaften, у чланку *Bede* (Bd. II, 3 изд. 1909). — R. Schröder, Lehrbuch der deutschen Rechtsgeschichte, 6 изд. (1919), стр. 208, 570, 589/20, 667/8.

² Наведен у означеном Sanders-овом речнику (стр. 103) с позивом на Glossarium germanicum од Chr. G. Haltaus-a од 1758 год.

— У нашим писаним споменицима, напротив, *бедба* се спомиње само као особит начин рада односно работања. У томе је разлика између средњевековне немачке *Bede* и наше средњевековне *бедбе*. Али и једна и друга указују на исти извор тј. на мољење — молбу. Зато се мора одати признање проницљивом духу Ћ. Даничића, кад је и без много примера из дотле објављених хрисовуља, и без познавања данашње *бедве* запазио и дошао до претпоставке, да је стара *бедба* „била налик на мобу“. На основу изнетих чињеница о још очуваној *бедви*, међутим, сад се може са највећом поузданошћу сматрати, да је *бедба* у Срба средњег века била *истио што је данас моба*.

Питање може бити још о томе: да ли је садашња моба, како опрезно вели Ћ. Даничић, „може бити остатак“ од *бедбе*, — или је она (моба) као таква и по називу постојала кад и *бедба*. *Молба* односно *моба* у садашњем значењу спомиње се у познатим писаним споменицима први пут тек око 1720. год. у једној народној песми, записаној у ерлангенском рукопису. У њој се опева, како је сестра Милковића у селу Богатом скупила „многе жетеоце“:

Саставила за шездесет српа,
Молба жање а она престање (пристаје)....¹

Бедба, међутим, спомиње се на 400 година раније, први пут још 1300. год. у хрисовуљи краља Милутина, издатој манастиру св. Ђорђа код Скопља. Али та околност не може никако послужити као доказ, да назив *молба*, па и назив *моба* није постојао, ако не раније, а оно бар кад и назив *бедба*. Напротив, може се са највећом вероватношћу сматрати, да су та два назива за исти обичај постојали и у средњем веку, можда понегде и упоредо, али у сваком случају како где по појединим крајевима.

Питање о времену постанка радног обичаја мобе додирнуо је код нас изрично — иако узгредно — само Драг. Лапчевић у чланку „Три радна народна обичаја“ (објављеном у „Тежаку“ за 1922, бр. 10). Пре њега је, истина, Светозар Марковић сматрао мобу као „*ѡаѡријархалну* установу“ односно као „патријархални обичај“,² али се из тога не може изводити никакав поуздан закључак о старини мобе. Драг. Лапчевић, међутим, означио је доба постанка мобе много одређеније. По његовом мишљењу, „моба је постала у старо феудално доба, и корен јој је у обавезном кулучком себарском раду владоцу, власти и манастирима“. Јер, вели, „кад је српски феудални режим пропао с пропашћу српске државе, настављен је обавезни кулучки рад, ангарија, Турцима: агама, беговима и спахијама; имућнијим и угледнијим Србима и манастирима се сад, уместо обавезним радом, помагало добровољним одзивима на *молбу* онога коме је требало помоћи *молбом*, *ѡомоленицом*, *мобом*.“ — Ну цело то и такво тврђење далеко је од тога да се може сматрати тачним. Против њега говори постојање *бедбе* као мобе много пре пропасти српске државе. Али, баш кад би се *бедби* и оспорила истовестност са мобом, ипак се тврђење Драг. Лапчевића не би могло довести у склад са најприроднијим током развоја аграрно-правних односа у Срба пре освојења турског.

Најприродније, па стога и највероватније је, да су се обавезне работе подложних сељака господарима земље развиле из моба, а не обрнуто, да су мобе доцније постале из кулучарског рада. Срби сељаци ни пре ни после досељења у садашње крајеве нису били сви редом подложни, већ су били, ако не сви, а оно већим делом слободни, па су понеки ту своју слободу успели да очувају и доцније, кад је феудализам ухватио најшире размере. Зар не би било оправдано претпостављати, да су се још онда слободни сељаци, а особито братственици драговољно спомагали међусобно и у раду, као што су морали притицати

¹ *Ерлангенски рукопис* старих српскохрват. народ. песама, издао Др. Г. Геземан (1925) стр. 209. Опевани догађај дешава се у северној Далмацији, где у срезу книнском сплитске области и данас постоји село Богатић (општина Промина). — Иначе, пре објаве ове збирке народ. песама *молбу* је споменуо и опширно опевао први пут Матија А. Рељковић у свом *Саширу*, објављеном 1762, у одељку VI под натписом *Moljba*.

² У напису „Србија на Истоку“ (Целокупна дела св. VI, стр. 26 и 114).

у помоћ један другом и у случају других животних потреба? На тај начин, и пре појаве и хватања маха господарских (феудалних) односа морали су се развити сви они облици међусобног и узајамног спомагања у раду, међу које спада и *моба*. Тим пре је таква помоћ мобом морала бити указивана управним и војним старешинама, док су они међу својим братственицима и саплеменицима били тако рећи само први међу равнима. Али, као што је познато, власт и моћ појединих племенских старешина у средњем веку све је више расла, или су њих замењивали туђински главари и насилници. У вези с тим расла су и њихова имања и ширила су се њихова пољска газдинства. Природно је онда, да су те драговољне услуге путем молбе старешине тражиле све више и све чешће, а а ако би их ко одбио да укаже, такве осиљене старешине имали су могућности да дођу до њих и силом. На тај и сличан начин од *добровољних моба* створене су *принудне мобе*, а од ових доцније *обавезне радње*. По новијим истраживањима, такав природан ток развитка радних обавеза претставља се да је извршен и у Немачкој, иако се тамо једва успева да уђе у траг постојању моба.¹ Утолико мање има разлога мислити да је друкчије могло бити у нас, где обичај мобе већ давно, па без мало и данас још спада у најраспрострањеније народне обичаје. А да су се радни односи у средњем веку развијали тим путем, потврдиће и неки примери из новијега доба, који ће бити изнети у току даљег излагања (у одељку 7).

Према томе, мишљење, да је *бедба* у средњевековној Србији била исто што је данас *моба*, може се сматрати као неоспорно. Чим се, пак, усвоји такво схватање, онда се и средњевековној бедби морају приписати извесни поступци, који сви заједно истичу мобу као један нарочити народни радни обичај. У овом случају од особитога је значаја нагласити, да је и *средњевековна бедба морала повлачити обавезу домаћина да хране бедваре за време њиховога рада*. А да је тај закључак тачан, може се оцијенити по томе, што се — као што ће се даље видети — једино помоћу бедве са таквом обавезом могу објаснити неке средњевековне наредбе о работама. Али пре но што би се прешло на тумачење тих наредба, потребно је пречистити и питање о значењу назива *заманица*.

5. О СТАРОЈ ЗАМАНИЦИ КАО КУЛУЧАРСКОЈ РАБОТИ.

Противно случају са бедвом, реч *заманица* као таква забележена је у садашњем народном говору још поодавно. Као што је већ напред споменуто, њу је унео у свој *Срп. Рјечник* још Вук Караџић. По његовом објашњењу она означава „помоћ коју лађари на какијем мјестима узимају к обичнијем коњма или људма који лађе вуку: чинили смо *заманицу*; био сам на *заманици*.“ Наводећи то објашњење, Ст. Новаковић је у спису *Село* узео, „да је тако значење и у старини било“ (стр. 216). Али баш и кад би то било тачно, ипак такво значење не даје права закључивати, „да *заманица* значи свака без разлике“, како је то закључио Ст. Новаковић (стр. 217). Објашњење Вуково, свакако, не може се сматрати потпуно јасним. Али, ма како било схваћено, то објашњење је немогућно довести у склад са закључком Ст. Новаковића.

По свему изгледа, да Вукова *заманица* — ако је уопште тачно забележена — значи узајамну помоћ, која почива на позајмици радних услуга. У том значењу „одмјењивати“ схватио је *заманицу* и Ћ. Даничић у свом делу *Korijeni* (објављ. 1877, стр. 153). *Заманица* је, дакле, исто што се нпр. у Темнићу, Левчу, и

¹ Опширније о томе расправља Dr. O. Siebeck, *Der Frondienst als Arbeitssystem. Seine Entstehung und Ausbreitung im Mittelalter* (1904), особито стр. 40, 53, 74/5. — У истом смислу, на обичај мобљења код Индогерманаца указује и Herman Hirt у делу: *Die Indogermanen I* (1905), стр. 271. — Занимљиво је, да иначе богат немачки језик све до скоро није имао нарочиту реч за мобу. Тек је у новије доба скована реч *Bittarbeit*, и то по угледу на нашу мобу. O. Siebeck (на о. м., стр. 73) тврди, да ју је први сковао познати привредни историк K. Bücher. Међутим, колико је мени познато, ту је реч први употребио 1885 год. приликом описа наше мобе Friedrich Krauss у свом спису *Sitte und Brauch der Südslaven* на стр. 130 и 151.

Крушевачкој Жупи сада каже *замена*, у Цр. Гори *замјена*, у Бугарској *замѣнка* или *замѣница*.¹ Ну стара, средњовековна *заманица* нема никакве везе са тим значењем па, према томе, ни са данашњим обичајем замене или позајмице.

По мом уверењу, као једино тачно се може сматрати, да је стара *заманица* постала од речи *ман* или *мани*, за коју се у Рјечнику Југослав. Академије мисли да је „ваља да ријеч прасловенска“. Да је она раније употребљавана у говору, сведочи народ. пословица, записана у првој половини 18. века, која гласи: „Чаво ки не држи, *мани* забијаш“.² У данашњем народном говору, међутим, тај основни облик једва ако се где чује, али је за то очуван у речима *зѣман*, *узѣман* и *зѣманице*. Нестајање речи *ман* или *мани* наступило је извесно увлачењем турских речи *бадава* и *џаба* или *џабе*.

Зато су и Ћ. Даничић и Фр. Миклошић били у потпуном праву, кад су реч *заманица* тумачили да значи *gratis*, тј. нешто *без њлаше*, *без награде*, *на њразно*. Приговор Ст. Новаковића — како је напред у 2. одељку наведено — да му се такво тумачење „не чини подесно“, није ни најмање оправдан.

Кад се овакво схватање речи *заманица* пренесе на рад подложника на господарским газдинствима, онда рад *заманицом* представља онај рад, који је обављан *без икакве награде*, па и *без хране*. Према томе; ако је у средњем веку рад *бедбом* означавао онај рад, за време којег су бедвари добивали храну од оног коме су радили, — онда је рад *заманицом* означавао сасвим противан поступак. Стога, раније наведено објашњење Ст. Новаковића, да је „*бедба* работа...“, на коју се ишло *заманицом*“, не само што је нетачно, већ у себи садржи тврђења, која једно друго искључују.

Према томе, рад *заманицом* не претставља никакав нов начин обављања обавезних работа. Такав је рад, може се рећи, у српској држави средњег века постао правилом, настављен је и за време турске владавине, па га и данас још има. Нестало је само назива *заманица*, пошто су је истисли називи, и то најпре римски и византијски *ангарија*, а доцније турски *кулук* или понегде *беглук*. И ангарија и кулук и беглук представљају самим собом рад без награде и хране, те су ти називи потпуно заменили *заманицу*. Понегде место ангарије, кулука или беглука постоји *џлака*, по постанку свом по свој прилици старог словенског порекла. Али има и *тлакѧ*, које су потпуно једнаке са *мобама*. Како је до тога дошло, питање је веома занимљиво, али не баш тако лако да се потпуно расветли.

Предња излагања, мислим, довољна су да покажу: да је рад *заманицом* у средњем веку био, што се данас разуме под радом на кулуку, — као што је ондашња *бедба* била иста што је данашња *моба*.

Остаје сад да се покаже, да ли и уколико такво схватање одговара ондашњим законодавним одредбама.

6. РАЗМАТРАЊЕ ЗАКОНСКИХ ОДРЕДАБА О БЕДБИ И ЗАМАНИЦИ.

Супротност значења *бедбе* и *заманице* најбоље се може уочити у хрисовуљи цара Душана, коју је око 1348—1353 издао манастиру Св. Арханђела код Призрена. У њој је прописано за неке црквене људе:³

Дѧ орѧ црѧкви на стѧпѧхѧ црѧковниѧх што ни ие законѧ: три дѧни неени заманицомѧ и три дѧни прѧмилѧтние и бѧдѧѧ, и три дѧни сени дѧ коѧ заманицомѧ... (687—8).

¹ Речи *замена* и *замјена* има и у Вуковом речнику, али само у значењу *Ersatz*, *Vertretung*. Међутим те се речи употребљују и у смислу радње *позајмицом*.

² *Poslovice*, izdao Dj. Daničić (1871).

³ Сви наводи из хрисовуља узети су, где није друкчије означено, из зборника *Законски сѧоменици срѧских дрѧжава средњег века*, који је уредио Стојан Новаковић а издала Срп. Краљ. Академија (Београд, 1912). Бројеви стављани у заграда после навода означају стране тога зборника.

Из те одредбе јасно је ово: Црква је имала своје *сѣльѣ*, тј. делове земље, које је обрађивала искључиво у своју корист. Да би то постигла, стављено је у дужност црквеним људима да раде: 3 дана око сетве јесењих (озимних) усева и 3 дана око косидбе ливада и то *заманицом*, тј. без награде и о својој храни. Али су осем тога имали да раде и *бедбом*, тј. о храни црквеној. Само се не може тачно рећи, да ли је та бедба имала да обухвати споменута 3 дана око пролетње сетве, — или је и ту пролетњу сетву требало извршити заманицом, а за бедбу да се је мислило на још неки уобичајени рад мимо тај. Кад се узму у обзир друге одредбе о бедби, изгледа да је у предњој одредби бедба споменута само као допуна тачно одређеној количини рада, који се је имао вршити заманицом. Ну није немогућно, да се бедба односи и на тродневни пролетњи рад. У том случају повлачење разлике између рада с јесени (заманицом) и рада с пролећа (бедбом) може се објаснити познатом појавом, да у току јесени влада обиље, док се у току пролећа јавља обично оскудица у храни. Зато се је могло од црквених људи лакше тражити да с јесени раде о својој храни, а да им се с пролећа притекне у помоћ потребном храном за време рада.

Упоредо су та два начина вршења работа прописана и у хрисовуљи краља Милутина, коју је 1321. год. издао манастиру Грачаници. Тамо је наређен овај законъ стары бѣгъльми (од речи до речи како је објављен):

Меропѣхъ оре 9 мѣти а сокальниѣ 6 и заманицомъ бѣдѣ 3 мѣти да орѣ и тако да га по...38, поврѣхъ и 8 рѣпѣ 8иплю.... И ликадѣ надѣ Ждрѣвницомъ дѣлѣе да коѣ бѣдѣ 8 накосицомъ сплати и заѣти.... И да лове три дни заѣце заманицомъ разѣкѣ поповѣ... (635—6).

По свему судећи, може се лако запазити, да понека наведена места или нису била јасно стилизована, или нису тачно преписана ни прочитана. На те „очевидне неисправности на више места“ скренуо је пажњу (на стр. 637 Закон. Споменика) и Ст. Новаковић, наводећи као разлог за то невештину Ст. Верковића, који је ту хрисовуљу преписао и објавио.¹ Несумњиво је, међутим, да су по тој наредби меропси имали на црквеној земљи да обраде по 9 мати а сокаљници по 6 мати *заманицом*, тј. о својој храни, као што су *заманицом* имали и 3 дана да лове зечеве. Али осем тога били су дужни још да ору (рачунајући на сваки плуг) и по 3 мати *бедбом* тј. о храни црквеној, као што су *бедбом* имали те тако пооране и засејане њиве и да среде. Најзад *бедба* се је имала сакупити и ради кошења ливада и сређивања сена.

У другим досад познатим хрисовуљама оваквог упоредног прописивања бедбе и заманице више нема, већ се спомиње само *бедба*.

Тако је урађено најпре у хрисовуљи краља Милутина, коју је 1300. год. издао манастиру св. Ђорђа код Скопља и у којој се *бедба* уопште први пут и спомиње. У њој постоје три одредбе о бедби. У првој одредби каже се:

И кто се обрѣтяю тѣмъ людемъ а не црѣкви бѣдѣште на сѣлѣстихъ св. Георгия, да даю црѣкви отъ жита четвѣрто... и да орѣ црѣкви дѣнь бѣдѣ и да жню дѣнь и да коѣ дѣнь. (613)

Што се бедбе тиче, то исто важи и за сваког оног, који би пришао цркви „самохотию“. За сваког таквог досељеника наређено је:

да нестѣ икободѣнь отъ кѣхъ рѣкотъ крѣпѣвѣтѣ ли, разѣкѣ црѣкви бѣдѣ 3 дни 8 годишти. (619)

¹ То је Ст. Новаковићу било, свакако, познато и онда, кад је писао своју расправу *Село* (објављену 1891). Зато је неразумљиво, што је такву наредбу том приликом (на стр. 217) навео без оградe, и то почињући текст са места („и заманицом бедбу...“), где је при објављивању тај текст погрешно прекинут. Сматрам да би најлогичније било, ако се први став чита овако: Меропѣхъ оре 9 мѣти а сокальниѣ 6 мѣти заманицомъ. Бѣдѣ 8 отъ пѣдѣ 3 мѣти.... И место надѣ Ждрѣвницомъ извесно треба читати наждрѣвницомъ.

Обе одредбе односе се на изузетне случајеве. У првом случају су у питању „*шући људи*“, чија се главна обавеза састоји у раду на четвртину; а друга одредба тиче се *својевољних досељеника*. Према томе, лако је разумети, да су се и једнима и другима намерно желеле дати неке олакшице. Једна од тих олакшица је, извесно, требало да буде *бедба* као неоспорно лакши начин работања него што је заманица. Такву олакшицу дао је доцније и цар Душан неким насељеним зидарима. У његовој хрисовуљи, издатој око 1348—1353. год. манастиру св. Арханђела у Призрену наређено је, наиме:

И пресли царство ми зидце иш Пндке.... И да имь нѣ ине работѣ развѣ зиданиа и бѣдкѣ днь, и лѣху винограда... (696)

Трећа одредба о бедби у хрисовуљи краља Милутина односи се на Влахе, за које се не може рећи да су у средњовековној Србији уживали нека нарочита благовољења. По тој одредби, сви Власи под црквом св. Ђорђа били су дужни да орѣ днь бѣдкѣ, и што поорѣ, тако и пожню, и гѣно да коѣ (619). Али је за њих важио још и законъ св. Симеона и св. Саве, што је милешевскимъ Влахомъ и студеничкимъ, у коме су за Влахе биле, без сумње, прописане и друге работе и дажбине. Само оба та „закона“ до данас нису пронађена. Што се, пак, у хрисовуљи краља Милутина нарочито наређује Власима да раде и бедбе, значи можда, да она није била прописана за Влахе манастира Милешева и Студенице. Зашто је тако поступљено, може се само нагађати, али никако не поуздано утврдити.

Једино је реч о бедби и у светостефанској хрисовуљи краља Милутина, издатој око 1313—1318. год. манастиру Бањској. Прописан законъ людѣмъ црковнимъ у њој наређује између осталогa ове работе:

Кто сѣ мѣропи, да орю озимѣ ралинѣ 3 мѣти, а парѣ 2 мѣти, а проѣ 3 мѣти... А винограды всякъ да копа... И на наковнѣцѣ всякъ да излѣзе кто може когѣ дрѣжати за гѣднь днь. Такожде и на сплштенинѣ за 1 днь, и на зѣвкенинѣ.... Бѣдкѣ да орю гѣмни гѣднѣ. А бѣдкѣ на пѣдгѣ мѣтъ. И что орю, да влече и возе а да не врѣхѣ. А нагрѣнице всякъ да жѣне 3 дни. И како вни коѣ гѣно, такожде да и гради граде... (625).

....А Зеканѣ и Плавчанѣ да орю мѣти и бѣдкѣ и винограды копаю и гѣно коѣ тако и монастырскѣ мѣтохѣ. (627)

Сличне су одредбе о главнимъ работама и у хрисовуљи краља Ст. Дечанског, коју је 1330. год. дао манастиру Дечанима, а коју је доцније, с незнатнимъ изменама и допунама, потврдио и његов син краљ Душан. Што се, пак, *бедбе* тиче, за меропхе, који земљу држе, наређено је:

Бѣдкѣ да имая (у потврди краља Душана додато је још: *всѣхъ ралинѣ*), и што се зворѣ бѣдкомъ, този да се бѣдкомъ и вкрѣтѣ. (649)

Даљи спомен бедбе налази се и у хрисовуљи краља Душана, којом је 1334.—1346. год. потврдио прилагање цркве св. Николе у Врању са околним селима, које је манастиру Хиландару учинио Маљушат син кнеза Балдовина. Спомен бедбе у тој хрисовуљи важан је нарочито и стога, што је у околини Врања — како је већ напред изложено — и данас очувана реч *бедва* заједно с обичајем, који се њом зове. Дотично наређење о работама црквених људи по тој хрисовуљи гласи:

Мѣропи да погѣбаю гѣмнинѣ ралинѣ 100 кѣбѣль пшенице а пролѣтнѣ ралинѣ овѣи и проѣ 100 кѣбѣль; отроци гѣмни 3 дни да погѣбаю и четвѣрти бѣдкѣ, а пролѣти такогѣ 3 дни и четвѣрти бѣдкѣ. (414)

Значи: отроци су и с јесени и с пролећа прва три дана имали да раде о својој храни, а четвртог — завршног дана добијали су, као част, храну од манастира. Вредно је напоменути, да тако сада понеки домаћини чашћавају при завршетку рада чак и платежне надничаре.

Најзад, последњи пут се бедба изрично прописује у хрисовуљи цара Душана, издатој око 1348.—1353. г. манастиру Св. Арханђела код Призрена. Поред напред наведене одредбе о насељеним зидарима, тамо је прописан и овај општи законъ Бръкѣмъ:

Дѣ работѣю 8 недели 2 дѣни надимицомъ што имѣ вели игѣмъ. И дѣ орѣ вѣдѣвѣ вѣкога житѣ и вѣ скръѣтобавши 8ѣдѣти. И вѣно црѣкви дѣ коѣе колико вѣ трѣбѣ. И винограда дѣ тежѣи вѣакъ по законѣ.... И вѣластѣи кои вѣ окрѣтѣю 8 црѣкве дѣ орѣ вѣкога житѣ вѣдѣвѣ, и што 8зоре, дѣ закѣлѣи, и вѣни дѣ кои дѣнѣ и 3дѣгѣе, и по вѣтѣтѣ винограда... (696—7)

Кад се наведене одредбе последњих хрисовуља, у којима се спомиње само бедба, упореде са одредбама првих двеју хрисовуља, где се поред бедбе прописују и работе заманицом, — намеће се питање: како се има разумети то одступање? Ако је у једном случају јасно, да су се дужне работе имале свршавати на два начина, тј. заманицом или бедбом, — онда како су се у другом случају морале обављати оне работе, за које није изрично наређено да се врше бедбом?

Треба само овлашћ упоредити одредбе једних и других хрисовуља, па одмах увидети, да, ако има одступања у изражавању, у самој замисли њиховој извесно није било разлике. Тамо, где заманица није нарочито споменута, на њу се је морало помишљати као на нешто по себи разумљиво. Из скоро свих наведених одредаба може се лако видети, да је бедба била изузетни начин свршавања дужних работа. Главне работе, напротив, вршене су по правилу заманицом. Зато се је онда могло сматрати излишним, да се то и изрично казује.

Можда ће неком пасти у очи, да је у хрисовуљи цара Душана наређено „Србима“ манастира Св. Архангела да работају у недељу 2 дана „надимицом“, а није речено да работају заманицом. Пошто „надимицом“ значи од дима, оцака или куће, то би се та одредба могла употребити чак и за правдање мишљења Ст. Новаковића, по коме је заманица значила „свак без разлике“, тј. нешто више и теже него надимица. Међутим, то не би било тачно. Рад надимицом никако не искључује рад заманицом. Јер да ли су из једне куће морали да излазе на неку работу сви за рад способни укућани (тј. по Новаковићу „свак без разлике“) или само један радин, — за рад заманицом је сасвим свеједно. Главно је при раду заманицом, да дотични радници раде без плате и о својој храни. Одредба, пак, да се дводневно работање сваке недеље има разумети „надимицом“, унета је само ради тога да се избегне неспоразум и спрече злоупотребе, каквих је извесно било тамо, где о томе нису постојали нарочити прописи. Иначе дводневно работање могла је црква тражити „наодрицом“ тј. од постеље или брачног пара, као што су опет подложници могли цркви нудити дужно работање од „стишникѣ“, о којима је у неким хрисовуљама реч, а не од дима.

Ну, постоји још једна одредба у Душановом Законику, која може унети нешто забуне у предња објашњења. Ту одредбу садржи члан 68, којим је прописан меропѣомъ законъ по вѣсон зѣмили. По том закону меропси су били дужни да 8 недеље работѣю двѣ дѣни провѣрѣ;... и заманицомъ дѣ мѣ вѣни кои дѣнѣ единѣ и винограда дѣнѣ единѣ... Прелазећи преко тога, што се у тој одредби никако не спомиње бедба, главно је за ову прилику, што се из ње може извући закључак, као да је заманица важила само за косидбу ливада и копњу или бербу винограда, а не за дводневно работање сваке недеље. Међутим, по мом мишљењу, такав би закључак био погрешан. Ни у једној законској одредби главна работна обавеза није прописана да се врши бедбом. С обзиром на изричну одредбу „старога закона Србљима“, који је прописан у грачаничкој хрисовуљи краља Милутина, извесно је да су главне работе вршене заманицом. На то се је прећутно морало мислити и при састављању чл. 68 Душановог Законика, ако је уопште његова стилизација очувана верно како је првобитно гласила. — Али за то има случајева, да је косидба ливада прописивана као работа бедбом. Тако је учињено особито у грачаничкој хрисовуљи краља Милутина,

као и у његовој хрисовуљи датој цркви Св. Ђорђа у Скопљу. А може се мислити, да се одредба о бедби односи и на косидбу у хрисовуљи цара Душана, датој цркви Св. Архангела код Призрена. По њој изгледа чак, да је и у винограду работано бедбом. И данас се мобе највише позивају ради жетве и косидбе, а где има винограда, честе су мобе и ради њихове садње, обрадбе и особито ради бербе.

Кад се све то узме у обзир, онда наведена одредба чл. 68 Душановог Законика не само не доводи у питање изложена објашњења, већ и сама она постаје потпуно јасном и логичном. Изрично је наређено да меропси косе и раде у винограду *заманицом* само зато, што се из неких разлога није желело да они те работе врше *бедбом*, како је то по обичају другде вршено. То значи, дакле, да је том одредбом укинута бедба на свима оним господарствима, која су припадала *пронијарима*. Да ли је то укидање требало да важи и за владалачка и властелинска газдинства, не може се тачно утврдити. Али да је она и даље одржавана на манастирским имањима, о томе сведочи хрисовуља цара Душана дата манастиру Св. Архангела у време или неку годину после проглашења првог дела Душановог Законика. Изгледа, међутим, да се је укидањем бедбе односно укидањем обавезе храњења бедбара хтело да олакша нарочито пронијарима с обзиром на све оне њихове дужности према владоцу и држави, од којих су цркве биле потпуно ослобођене.

7. ПРИГОВОРИ ПРОТИВ СХВАТАЊА БЕДБЕ КАО МОБАРСКЕ РАБОТЕ И ОБЕСНАЖЕЊЕ ЊИХОВО.

Изложеном схватању бедбе као мобе са обавезом храњења бедбара могу се учинити два главна приговора. Наиме: 1.) Ако је бедба била заиста моба, онда зар није противно духу саме бедбе да се прописује и одржава као обавезни облик работе? — и 2.) Зар је ондашњи друштвени положај меропаса, отрока и свих врста подложника допуштао, да се њихови господари, па макар то били и сами манастири, брину још и о томе, како ће своје потчињене гостити?

Ма колико ти приговори изгледали по себи озбиљни и тешки, ипак се примерима из нешто ближе прошлости може доказати, да су они неоправдани. За ову прилику довољно је навести само ове примере:

Жупник Вид Дошен, у свом спеву *Aždaja sedmoglava*, објављеном 1768. г. (на стр. 60 и д.), изнео је, како лакомци:

Сили име придивају
и њу мобом називају...
Све од стара до малена,
буди мушко буди жена,

моле да им радит мора,
и на пољу и на двору...
Јер тко мољен радит неће,
под тојаге себе меће....

У тим прекорима, мисли се, свакако, на ондашње прилике у Славонији. Стога није чудо, што се, по тврђењу М. Курјаковића, у Врбови (Славонија) и сада још „под именом *мобе* разумевају господарски (тј. пољопривредни) послови, које ће младеж обављати господару бесплатно, само треба да им то господар стави до знања“.¹ — А тако је било скоро свугде и под Турцима. Познати наш најбољи познавалац правних народних обичаја, Валтазар Богишић споменуо је у једној својој радњи, како „Турци, спахије, *изойачивши нарав обичају мобе, кмеће љозиваху на мсбу као на неку дужносћ*“.² Петар Мркоњић, опет, истакао је, како су се у Средњем Полимљу и Потарју дужности чипчије према аги или чифтлик-сахибији састојале онда, сем осталог, и у томе: „да му долазе на *мобу* кад је сазива при копању, орању, косидби, жетви, окопавању кукуруза или сечењу грађе“.³ У Херцеговини, пак, по опису Ј. Дедијера, „у неким мјестима морао је кмет у име хизмета и *мобину* обрађивати“. А *мобине* су биле оне најбоље њиве, које су у многим чифтлицима бегови издвајали за себе и са којих су сав род

¹ Zbornik za narodni život i običaje, књ. I (Zagreb, 1896), стр. 219.

² V. Bogišić, Pravni običaji u Slovena (1866), стр. 188 (примедба 8).

³ Насела српских земаља, књ. I (1902), стр. 309.

примали они. Где, међутим, те *мобине* нису обрађивали кметови по погодби, бегови су сазивали за то „велике *мобе* својих кметова“. Због тога су, по свој прилици, те земље и добиле назив *мобине*.¹

Такве *мобе* могу се назвати *принудне* или *насилне мобе*. Али зар се не може с пуно разлога претпостављати, да је таквих *моба* односно *бедаба* било и у средњовековној Србији? И аграрно-правни и друштвени односи у Србији били су онда такви, да је искључена свака сумња у то. Нарочито су такве *бедбе* морале бити честе на манастирским имањима, и то свакако много пре но што су оне хрисовуљама озакоњене. То се може тврдити и по томе, што су *мобе* одржаване по манастирским имањима све до скоро, па се понегде и сада још одржавају. По једној белешци Вука Караџића, нпр., „осим земље, винограда и шљивика, које им раде прњаворци (тј. насељеници на манастирској земљи), манастири у Србији имају по неколико села своје нурије, која *честіо ѡзивају као на мобу*“.² О томе има трага и у старијем законодавству кнежевине Србије. 1835. год., на основу „милостивјејшег рјешења“ кнеза Милоша, Државни Савет је укинуо „кулук“, који су људи дотле „под морање“ чинили својим капетанима, кметовима и калуђерима. Што се „калуђера“ или стварно манастира тиче, допуштено је само толико, да им је „слободно људе на рад звати, и овима, ако им је воља, ићи“. Али су нешто тиме нешто иначе манастири били доведени у тако тежак положај, да су почели „од дана на дан све већма да пропадају и батале се, потому што у стању нису пољске послове своје сами радити а ни одкуд нужне у тому рукопомоћи немају“. То је побудило кнеза Милоша, те је 1837. год. наредио, да се манастирима „чини од народа нашег рукопомоћ, уколико је год могуће.“ Та пак рукопомоћ имала је „да се састоји у давању посленика манастирима у време рада од стране надлежни(х) нуријаша и то уколико се кад може, кад у свечацац (кад себи не раде), кад *мобом* и кад како и колико“.³

Зар све то не личи и не потсећа на очуване и напред наведене одредбе хрисовуља о бедби, па донекле чак и о заманици?

Што је при том врло важно, и на принудним и на манастирским *мобама* обичај је био *да се мобари угосіе*. Јевто Дедијер, нпр., тврди, да су невелики бегови Љубовићи сваке године сазивали велике *мобе*, на којима се је „каткад и доста гостило“.⁴ А у народној песми *Пивљанин Бајо и Ферат кајейан* опева се језовит, али за ову прилику веома карактеристичан случај. Једна девојка овчарка жали се Баји Пивљанину, како су „у јади вазда у Турака“, па му затим казује:

Јутрос дође Ферат капетане
И поведе овцама овчаре,

Поведе их силом на срамоту,
Да му косе зелену ливаду.

Али би му овчари такво одвођење на рад и опростили. Међутим, девојка је сазнала, да ће Ферат капетан доћи са 30 Турака ради тога:

Да бира у овце омове,
Да их *моби* коље за вечеру.⁵

¹ Јефто Дедијер, Врсте непокретне својине у Херцеговини (Glasnik Zemalj. Muzeja за 1908, стр. 389). — Слично је и у Сарајевском Пољу, с том разликом, што се такве земље тамо не зову *мобине* већ *беглуци*. (По опису Ст. и Влад. Трифковића — Насеља српских земаља V, 21). А тако су поступале и прве старешине у Србији после ослобођења, са самим кнезом Милошем на челу. Најбољи доказ о томе је једно писмо из Крагујевца од 1837. год., којим се извештава кнез Милош у Топчидеру, како је на Павлов дан покупљена *моба* за плашћење сена и како су на њу покупљени „народ оближњих села, сва без разлике варош и сви солдати....“ (Т. Р. Ђорђевић, Грађа за срп. народ. обичаје — Етнограф. Зборник VIII, 420).

² Вук Караџић: Живот и обичаји народа српског (1867), стр. 89.

³ Зборник закона и уредаба, књ. 30, стр. 57/8 и 209/10.

⁴ Glasnik Zemalj. Muzeja за 1908, стр. 389.

⁵ Вук Караџић, Срп. народ. пјесме, књ. VII, 456. — Тај догађај опева се и у песми *Зулум без Баја* (Пивљанина), коју је С. Милутиновић објавио у збирци Пјеванія црногорска и херцеговачка (друго издање 1836) стр. 28 и д., само с том главном разликом што се насилно одвођење косаца приписује Перастовић Хамзи, и што се за друго насиље („да бирају проз овце јагањце и дебеле безплоткиње овце“) не каже изрично да се чини ради храњења *мобе* о вечери.

Да би Ферат, дакле, одговорио обичају хранења мобеника, макар и насилно покупљених, не устручава се да прибегне новом насиљу отимања овнова од самих тих мобеника, како би им спремио дужну вечеру! Наравно, у доба безобзирнога самовлашћа Турци насилници чинили су све, да на тај обичај и на ту дужност забораве. Извесно је из таквог доба потекла прилепска народна песма, у којој се ћерка жали мајци:

Пладнина, мајко, пладнина,
Да знаи Турчин љавина,
Ручеко би ни донесол,

Под сенка би ни однесол,
Кај онаја вода студена,
Кај онаја трава зелена!¹

Од дужности хранења умобљених радника нису се изузимали ни манастири. У Скопској Црној Гори, нпр., кад село иде на црквене и манастирске радове, „*тада храну дају цркве и манасџири*“.² У Охридском крају, међутим, понеке послове око обраде земље раде сељани о својој храни, али „за време жетве и вршидбе црквени насџојници дају им угошћење.“³

Ови примери су довољни да утврде: да је и под онаквим приликама, какве су биле у средњевековној Србији, моба могло бити, и да, према томе, прописивање извесних работа *бедбом* ниуколико не искључује могућност да је *бедба* онда била исто што је сада *моба*. Сами примери, пак, о гошћењу мобара како на принудним тако и на манастирским мобама, могу потпуно оправдати тврђење, да је таква обавеза постојала и за *бедбе* у средњем веку, па било да су се оне купиле драговољно било по налогу. У то тврђење може се веровати тим пре, што постоје несумњиви докази, да онда није било непознато гошћење подложних радника за време обављања обавезних работа. Напротив, чак је давање хране у извесним случајевима стављано у дужност дотичним господарима, у овој прилици манастирима.

Најстарији спомен о хранењу подложних радника налази се у хрисовуљи краља Владислава, коју је издао око 1234—1243. год. манастиру св. Богородице на Бистрици у Полимљу. У њој је прописана ова и оваква *мѣропѣшка работи*:

Мѣропѣхъ да оре пол о҃ме мѣти. Ђѣно да коси дори га и не҃тане. Жетве да жѣне и ине лихо свонхъ мѣти, три дѣни да жѣне и три дѣни да пѣве, и тѣзи да им се даа кѣсти.... (590).

Ова одредба је веома значајна двојачко: прво стога, што потпуно потврђује, да су при обављању неких радова — у овом случају при обављању жетве и плевљења (извесно у винограду) — меропси добијали храну од манастира; — а друго, она може послужити и као несумњив доказ, да је *бедба* постојала и око *половине 13. века*. Треба само упоредити ову наредбу са напред саопштенним одредбама о *бедби* (на стр. 55—58), па се одмах може лако уочити, да се у свима њима мисли на истоветни начин рада. Шта више, та истоветност је тако очевидна, да би се самом њом, и без других доказа, могло утврдити, да је *бедба* повлачила обавезу хранења *бедбара*. Једино што је у хрисовуљи краља Владислава изостала реч *бедба*, иначе све друго је везано за *бедбу*, па и обавеза да се меропсима „даје јести.“ Зашто, пак, назив *бедба* није и ту употребљен, већ се је прибегло описивању, тешко је рећи. Али се из тог случајног или намерног поступка не смеју правити закључци, којима би се доводиле у питање тако очигледне истине. Многим примерима се може доказати, да таква и слична одступања у средњевековном изражавању, често и у току једног и истог написа, не значе много нити мењају суштину ствари.

Осим тог најстаријег спомена, обавезе хранења радника за време вршења појединих послова постојале су и доцније. У светостефанској хрисовуљи краља Милутина, нпр., изрично је прописано и ово:

¹ Сборникъ на народ. умотворения (Софија), VIII, 129.

² Ат. Петровић — Етнограф. Сборник IV, 433.

³ К. А. Шапкаревъ, Сборникъ отъ бѣлгар. народ. умотворения, VII (1891), 193.

Бокалникъ, кѣди ѿ игдѣиномъ или ѿ калогѣеромъ кѣмо гредѣ на црковни посылъ, да се црковнимъ храни, а кѣди самъ гредѣ, које брашно да носи (626).

По истом предмету наредба у хрисовуљи краља Ст. Дечанског гласи:

Отроци кои ѿ игдѣиномъ на пѣтъ гредѣ, а или ѿ коимъ калогѣеромъ по црковнои работѣ, да се одъ кѣкѣ не храни, нѣ црковнимъ брашномъ. А кто самъ гредѣ по црковнои работѣ, да се одъ кѣкѣ храни (650).

А сличну наредбу садржи и хрисовуља цара Душана цркви св. Николе у Врању. Тамо прописан законъ Влахоу наређује између осталогa и то:

Кѣди теже винограды, да имъ се даје од цркве хлѣбъ и вино (414).

За прва два случаја не може се поуздано рећи, да је прописана работа вршена бедбом, пошто се је путовање — ради пратње — могло вршити и појединачно. А бедба, као и моба, претпоставља скуп повише људи ради удруженог обављања извесног посла. Али је зато ван сваке сумње, да су, по наведеној наредби цара Душана, Власи цркве св. Николе имали тежити (копати) виноград бедбом, како се и данас још тај посао понегде свршава мобом. Занимљиво је, да се за гошћење Влаха нарочито спомиње и вино, без којег по правилу ни данас не може бити никаква моба гдегод виногради успевају или где се вино може купити. Питање је само, да ли се реч „хлѣб“ треба да разуме буквално или значи храну уопште. Кад у првим двома наредбама „брашно“ значи, без сумње, исто што се данас каже брашненик, брашаница, брашњеница и т. сл. то ће рећи сва јестива спремна за пут — онда се не би погрешило, ако би се и називу „хлѣб“ дало шире значење. Иако се не може очекивати, да су манастири морали у средњем веку гостити своје раднике бедваре онако, како се данас обично госте мобари, тј. као о свадби или крсном имену, — не може се опет ни то веровати, да су им уз пиће давали само сува хлеба без икаквога смока. Ако ли се је мислило буквално само на хлеб, онда је можда то разлог, што се није и за Влахе наредила работа у винограду бедбом, како је то речено у истој хрисовуљи за јесење и пролетње сејање, које су имали да врше отроци.¹

¹ Али од овог ограничења оброка само на хлеб и вино не треба правити питање, чак и ако би се такав оброк имао разумети буквално. Потсетити ваља, да по народној песми чак ни Краљевић Марко понекад није имао више. У песми Краљевић Марко и Мина од Костура, нпр., пева се:

Сједе Марко с мајком вечерати
Сува љеба и црвена вина. (Вук, Нар. пјесме II, 352)

О истој такој вечери Марковој пева се и у песмама из Софијског краја. Само, кад се је Марко при вечери насмејао, у питању материном зашто се смеје, таква вечера зове се „суха“, „посна“ или „божја“ (Влад. Качановскиј, Сборникъ западно-болгарскихъ пѣсенъ, 1882, стр. 318, 324 и 349). Само у једној песми из Ћустендила Марку се даје за вечеру уз хлеб и вино, као смок, још и „црвена пилера“, а мајка му такву вечеру зове „добра вечера!“ (На о. м. 321/2). —

Уз то неће бити без интереса споменути, да храњење подложника, особито за време гада у виноградима, изгледа да је онда био општи обичај. Тако нпр. подложници кнеза Ст. Франкопана и Николе Зринског из Гржана у Винодолу (Хрватско Приморје) у жалби својој од 1544 год. против насиља управитеља кнежевских имања позивају се на своје „законе праве, *сйаре*“, по којима су између осталогa били дужни да обрађују винограде кнежевске, и то, веле, „када копамо прву коп, гре нам од господина *йшенице* стариѣ иедан и спуд *вина* и едан *брав*; на другу коп гре *йшенице* стариѣ иедан, спуд *вина*.“ Управитељ имања, међутим, приморавао их је да копају трсје (винограде) без те велике и мале „спизе“ (хране). Али им је 1569 год. кнез Стефан Франкопан признао старо право речима: „да би нам дали сваки кметиѣ тежака еднога у наша трсја вако лето, а ми да јим дајемо спиза (хране), како се пристоиѣ“ (Hrvatski urbani, sabrao R. Lopašić, svezak I 1894, стр. 87 и 90). Таква обавеза, само нешто скученија, постојала је и у Новом, опет у крају Винодолском. По закону (*urbarium*-у) од 1609 год. тамошњи слободњаци, Власи и кметови, били су, осим другог, дужни „винограде господске, навластито Рупу, верно делати и вножити, кад је потребно трсје насадити“, ну стим, „када се Рупа буде копала, да им се има *даваши* свакому *йежаку* *круха* *цйов* *један* (тј. по један бели хлеб), *а вина* *нишйар*“. (На о. м., 138.) То се понавља и 1653 с напоменом, да су кметови дужни „вас тег, кој је по-трибан“ око обраде винограда „давати през плаће, а господин милостиви одлучи давати не за дужност, него добре воље свакому тежаку по једну главу круха“. (На о. м. 141.) -- Међутим у једном закону (*urbarij*-у) за кметове на Трсату од 1610 год. говори се о тргању (берби) винограда и о дужности да се тргачицама даје „једно *ручење* али *јужина*“ (На о. м. 156).

Али су све то потанкости, у које је сада тешко прозрети и преко којих се може и прећи. Главно је за овај мах утврдити, да наведени примери и подаци не само не искључују већ напротив, потпуно доказују како могућност одржавања моба у средњем веку, тако и постојање обавеза за ондашње господаре, да подложне раднике хране за време рада као мобаре. Већ саме те две чињенице довољне су, да друштвене прилике и аграрно-правне односе у нашем народу средњег века представе у сасвим другој светлости него што се је досад мислило.

8. ОБЈАШЊЕЊЕ „ЗАМАНИЧНЕ“ ВОЈСКЕ.

Против тумачења *заманице* као нечег без награде, а работе *заманицом* као рада без награде и о својој храни, може се такође приговорити. Нарочито се може навести *заманична војска*, коју спомиње босански краљ Ст. Томаш у повељи од 14. октобра 1458. год., издатој српском властелину Стефану Ратковићу. У њој је, наиме, краљ учинио почтеномљ влаетелинм керномљ мдзи логофетм Степанм ову милость:

ДА Е СЛОБОДАНЬ, ОНЬ И НЕГОВА ДЕЦА И НЕГОВА КДЋА, ОТЬ ВОИСКЕ, ОТЬ ТДРКЕ И ОД ИНЕ ОД ВСКЕ, ИЗМИШЕ КАДЬ ГОПОЦТКО НИ ГРЕДЕ НАШОМЬ ГЛАКОМЬ НА КОЮ ВОИСКД, ТАДА ДА И ОНЬ КДДЕ ПОЛАГЬ НАТЬ МКОНИИ МДГМИИ. КАДА ЛИ Е ЗАМАНИЧНИ ВОИСКА ПО РДІАГД, ШТО ИНОМД РДІАГД НАШЕИМД, ТОИ И НЕГОВЕИМЬ МЛОМЬ (345).

У расправи *Стара српска војска* (објављеној 1893., на стр. 69) Стојан Новаковић је сматрао, да *заманична војска* значи ону војску „у коју се дизало све што може оружје носити, и која се, без сумње, дизала у крајњим потребама, кад је све у опасности.“ У истом смислу је речи краља Ст. Томаша навео Новаковић и у расправи *Село* (стр. 217), налазећи да оне иду у прилог његовог схватања о значењу работа *заманицом*.

Али Ст. Новаковић није потпуно у праву ни по том питању, или се бар таквим његовим тумачењем не открива оно, што је чинило суштину *заманичне* војске.

У *Prinosima za hrv. pravno-povjestni Rječnik* (у свесци X., од 1922.) под речју *zamanica* у вези са придевом *zamaničan* Влад. Мажуранић упутио је, ради објашњења, на реч *tazol*, пошто се вели, по значењу та реч подудара са придевом *zamaničan*. За *мазоле*, пак, каже (у свесци IV. од 1913.), да су то били они ускоци, које је крајишка војна управа у Лици и околним крајевима била населила „с обавезом, да према потреби *врше војну службу... о власици ипрошку*, кад се подигне сва земља под оружје.“ Зато наведене главне речи из повеље краља Ст. Томаша: „када ли је *заманична војска*...“ Влад. Мажуранић протумачио је да значи: „кметом оних села, које је краљ дао обдаренику, дужност је *поћи заман на војску*, како и вас ини русаг чини.“ Другим речима дужан је био кренути на војску о свом трошку, о својој храни.

Да су такве војне дужности постојале, може се потврдити и изричним наредбама, од којих неке наводи и Влад. Мажуранић. Најстарији спомен о томе налази се у повељи краља Фердинанда, коју је 1531. год. дао ускоцима пребеглим од Турака и настањеним у Жумберку. Дајући им том повељом земљишта на уживање, за првих 20 година ослободио их је „сваке друге даће, осим *дужности војевања, свакога о својем ипрошку* (auf irem eignen Costen)“. — Други докуменат је из 1599. год., којим се утврђују дужности насељеника из Бихаћске околине у Туровом пољу, у Хрватској. По том писмену насељеници нису имали да дају „тлаке ниједне, него ако би када орсашка *велика војска била*, када би се вас орсак полага цесарове заставе подигао, да онда у војску змеђ себе пошаљу људи, колико орсашко докоњање буде, *о својем брашну*“.¹ Слично томе је и

¹ Hrvatski urbari, sabrao R. Lopašić, св. I (1894), стр. 387. — Сличне одредбе о војевању ускока о свом трошку наводи из 1530 и 1538 год. и Др. Јосип Мал у расправи *Ускочке сеобе и словенске покрајине* (Насеља књ. 18, 1924 год., стр. 112—4.

Јурај Зрињски повељом од 1618. год. обавезао неке насељенике из Славоније у Раковачком крају (у Хрватској): „ако ли бисмо — вели се тамо — својим врременом у војску втегнути појти, да је дужан сваки од своје хижје оборужан појти об својем сѣрошку месец дан; ако ли бисмо морали у војски од месец дана дале штентати, буду имали од нас своју храну или потрошак.“¹

Као многе друге установе, свакако ни установа војевања о свом трошку и својој храни није у српско-хрват. крајевима поникла тек у 16. веку, кад се први пут јасно спомиње, већ мора потицати из ранијег доба. Уз то, треба узети у обзир, да се заманична војска спомиње у повељи краља Босне, која је не само блиска крајевима, где је, по наведеним подацима, постојала дужност војевања о својој храни, већ и из које су баш они ускоци и насељеници, за које је таква дужност била прописана и којима она, извесно, није била непозната. Најзад, не смеју се губити из вида ни познате чињенице из новијег времена. Црногорци, нпр., „увијек су војевали са својом пушком и о својој брашеници.“² Тако исто и у ратовима за ослобођење Србије под Кара-Ђорђем и кнезом Милошем „војска се је хранила од кућа.“ Утврђујући то, сâм Ст. Новаковић налази као „врло могућно, да је тако рађено и у старо време у кратким или блиским експедицијама.“³ У ствари, међутим, смело би се рећи, да се у оно, старо доба једва и могло друкчије војевати са војском састављеном од људи из реда пронијара и баштиника, а особито од оних из простог народа. Само најамничка војска могла се је кретати у ратни поход о државном односно о владаочевом трошку. Па и онда сву тежину око издржавања војске сносила су села а можда и жупе, кроз које би таква војска пролазила. О томе сведочи члан 136 Душановог Законика. „Војска која греде по земљи царева — вели се тамо, — где падне у ком-зи селу, друга која по њој греде, да не падне у том-зи селу.“ А и пословица: „Тешко селу куда војска прође!“ — мора да је, по постанку, једна од најстаријих народних изрека.⁴

¹ На о. м., 181. — Слично томе и на стр. 382, 391 и 393.

² Нић. Дучић, Књижевни радови III, 112 (по наводу Ст. Новаковића, Стара срп. војска 41).

³ Ст. Новаковић, Стара срп. војска, 128.

⁴ Ма да овом напису није задатак да објашњава средњовековне војничке односе, ипак ће се допринети јасноћи предмета, о коме је реч, ако се укаже на једну важну разлику, која је постојала између војника о свом трошку и оних о трошку државном односно владаочевом. То се види из једне повеље кнеза и бана хрватског Н. Зрињског и кнеза Ст. Франкопана од 1544 год. издатој насељеним Власима у околини садашњег Карловца (у Хрватској). По тој повељи Власи су били дужни да служе „кад и камо коли буде заповед имели“ од именованих кнежева а нарочито „да имају на чешу или на пут прити“. При том предвиђене су ове две могућности: „ако би када отишли поити, да њим ми (кнежеви) имамо брашно дајти и ча коли на путу добиду, сужан, кони, мархе мале и велике, да имају нам од свега добитка (тј. плена) половицу дајти; и туликоје, ако би када пошли на пут об својим брашним, да нам имају од свега добитка мала и велика шрећи дел дајти“... (Hrvatski urbani, sabrao R. Lopašić, sv. I 1894, стр. 382). Војска, дакле, која би ишла у ратни поход о свом трошку, имала је, као накнаду за то, права на већи удео у плену (2/3) него војска, која би војевала о трошку владаочевом (1/2). Пре тога, пак, 1538 год. краљ Фердинанд је био дао неким ускоцима у Жумберку право, да при војевању о њиховом трошку, сав плен, што га добију од Турака, буде њихов, сем градова, тврђава, заповедника и одличнијих осела, које краљ придржава себи. Само плаћени војници морали су уступати војничким властима шрећи део плена. (Др. Ј. Мале на о. м., стр. 114). — Споредно је питање, да ли је тај удео био и у другим случајевима онакав, какав се предвиђа у наведеним повељама — главно је, да је у том погледу постојала та разлика, и то сразмерно врло знатна разлика. То опет не искључује могућност, да се у извесним случајевима није одступало од тога правила. Такав један случај, нпр., истиче се у једној народ. песми о походу против Ц. Горе 1796 год. Да би се, наиме, Кара-Махмуд „везир од Скадра бијела“ осветио Ц. Гори, покупио је велику војску са разних страна, па између осталих и Тоске, којима је ово „мито“ обећао:

Сваки данак када био бојак,
По талијер свакојему другу;
А кад није, плаћа половину;

Сувише је храна и дарови,
А што стеку, али што украду,
Да никоме дијела не даду.

(Пћванія црногорска и херцеговачка, сабрана Ч. Чојковићем—С. Милутиновићем, 1837, стр. 319). Ако можда све те појединости нису дословце тачне, извесно је да их народни певач није све ни измислио.

Тако се и питање о заманичној војсци може сматрати потпуно јасним. Према томе је, у погледу издржавања, заманична војска била устџанова љрошљвна наја-мничкој војсци, као што је рабоша заманицом била љрошљвност раду бедбом.

Милан З. Влајинац.

RÉSUMÉ.

Dans son article intitulé „*La bedba et la zamanica*“ le Dr M. Vlajinac, professeur à l'Université de Belgrade, étudie ces deux termes qui, agraires et juridiques à la fois, datent du Moyen-Age serbe.

Quelques chartes du XIVe siècle emploient, à propos des devoirs des paysans dépendants de fiefs ecclésiastiques, les expressions de *бѣдба* et *заманица* comme connotant une espèce particulière de travaux obligatoires. Mais que signifiaient au juste ces expressions, et en quoi consistait leur différence? c'est là un point sur lequel, jusqu'à présent, les chercheurs (philologues et historiens) n'étaient pas tout à fait fixés et où ils ne s'accordaient pas entièrement.

Le professeur Vlajinac a prouvé qu'aux environs de Niš, de Vranje, et dans une partie de l'arrondissement de Piroć, le mot *bedva* désigne une coutume populaire qui existe encore aujourd'hui dans presque toute la population rurale yougoslave et surtout en Serbie, en Bosnie, en Herzégovine et au Monténégro. Cette coutume, qui porte le plus souvent le nom de *molba* ou *moba*, consiste en une aide mutuelle, amicalement bénévole, et priée (d'où l'expression *moba*, priée) en usage chez les paysans des deux sexes, et dont le but est l'achèvement rapide de toute espèce de travaux agricoles urgents ou de besognes ménagères proprement féminines. Pour cette aide en travail (généralement réciproque) les collaborateurs, désignés du nom de *mobari*, *mobnici*, *bedvari* etc., ne reçoivent aucun salaire en argent. Mais quiconque a convoqué chez soi une *moba* ou *bedva* (réunion laborieuse priée) est tenu de traiter le mieux possible ses ouvriers bénévoles, leur prodiguant nourriture et boisson au cours et à la fin de la besogne.

La *bedva* qui existe encore représente actuellement ce qu'était au Moyen-Age la *bedba*. Coutume populaire enracinée, certainement antique, qui reposait sur la bonne volonté des paysans libres, elle est en partie restée en vigueur dans les relations féodales du Moyen-Age, mais comme une obligation imposée aux paysans asservis. Des exemples empruntés à un passé encore récent, en Serbie et en Bosnie, montrent qu'il y avait des *moba* forcées, quoique le mot même de *moba* („réunion laborieuse priée“, littéralement „priée“) exclue toute espèce de violence. Ce qui était essentiel en l'occurrence, c'est que ce travail obligatoire des paysans asservis entraînait pour leur seigneur l'obligation de les nourrir quand il les convoquait à la *moba*, ou plus exactement à la *bedba*. Quant à l'existence, en général, d'une telle obligation pour le seigneur, au Moyen-Age, de nourrir ses serfs, elle est prouvée par les ordonnances qui nous restent de l'époque, certaines remontant au commencement du XIIIe siècle, qui réglementent minutieusement la façon de nourrir les serfs au cours des travaux qui leur sont imposés.

La *zamanica* (travail gratuit), au contraire, constituait une notion absolument opposée à celle signifiée par le mot *bedba*. Aujourd'hui encore, les mots *zaman* et *uzaman* signifient qu'une action est accomplie sans qu'on en attende de profit

ni d'effet. Au Moyen-Age, cependant, la *zamanica* était un travail ne comportant aucune récompense, entièrement gratuit, c'est à dire accompli non seulement sans salaire mais sans nourriture. Un document du XVe siècle fait allusion à une „*zamanična vojska*“ (armée gratuite) qui était tenue de se former et d'aller en guerre à ses frais et „avec sa farine“, comme dit très précisément une ordonnance de 1599.

Une analyse détaillée des lois dans lesquelles se trouvent mentionnées la *bedba* et la *zamanica* montre que la conception ci-dessus exposée de ces deux termes n'est pas en désaccord avec l'esprit desdites lois. Bien plus, il est exact de dire que seule l'interprétation de l'auteur rend ces lois tout à fait claires.
